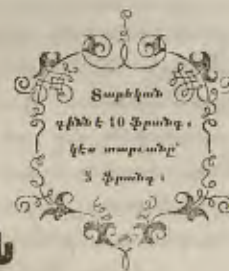




ԵՐԽՈՒՄ

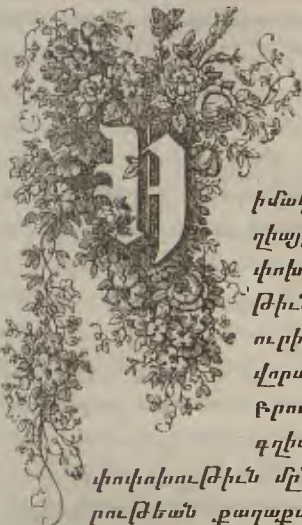


Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 22.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ



Գաղղիայի երեսերի քաղաքագետները՝ 1848ին վեր:

Իմակուան Նաբոլէոնեան Գաղղիայի մէջ պաշտօնէից փոփոխութիւնը՝ ան հետեւութիւնը չ'ունենար, զորն որ ուրիշ տէրութեանց մէջ սովորաբար կ'ունենայ: Աստորիա, Բրուսիա եւ մանաւանդ Անգղիա պաշտօնէից մէջ եղած փոփոխութիւն մը՝ շատ անգամ նաեւ տէրութեան քաղաքականութեան մէջ փոփոխութիւն մը յառաջ կը բերէ: Բայց Գաղղիա, ուր տէրութեան քաղաքականութիւնն աս կամ ան պաշտօնէին վրայ հիմնեալ չէ, պաշտօնէի մը վար առնուիլն ու տեղն ուրիշ մը դրուիլը, Գաղղիայի քաղաքականութեան կերպարանափոխ ըլլալուն անվերջ նշան չիկրնար համարուիլ: Գաղղիայի մէջ տիրող քաղաքական դրութիւն մը կայ, այսինքն է՝ վեհապետին հօր կամքը, կարծիքն ու քաղաքականութիւնը: Գաղղիայի հիմակուան կառավարութեան կերպը՝ միւս սահմանադրական կառավարութիւններէն ասով կը զանազանի, որ Գաղղիայի մէջ վեհապետն եւ ոչ թէ պաշտօնարանը ժողովրդեան պատասխանատու է:

Նաբոլէոն Գ. ինք զինքը չէ թէ միայն իբրեւ Աստուծոյ դրուած վեհապետ մը, այլ նաեւ բովանդակ Գաղղիայի ժողովրդեան հաւանութեամբն ընտրեալ կայսր մը կը համարի. եւ իրեն յանձնուած հրամանապետական (դիկտատորական) իշխանութիւնն ընդհանուր ժողովրդեան կամքին վրայ հաստատեալ կը վարէ, որն որ զինքը նախ աքսորքէն ետ կանչեց, ետքէն հասարակապետութեան դահերէց անուանեց եւ վերջապէս նաեւ կայսր ալ հրատարակեց: Կայսր ընտրուելէն ետքը, երբ որ Գաղղիայի հմուտ քաղաքագէտներուն մեծ մասն իրմէ ետ քաշուեցան, ինք չէր ըսողն որ, Ի հարկին՝ նաեւ առանձին ալ կը կառա-

վարեմ: Արդ նոյնը հիմայ ի գործ կը դնէ եւ իբրեւ բացարձակ իշխան՝ այլազգ ալ չիկրնար ընել:

Հիմակուան Գաղղիայի թէ ներքին ու թէ արտաքին քաղաքականութիւնը դարձնողները պաշտօնեաները չեն. իրենք միայն իրենց վեհապետին կամքը կատարողներն են. ուստի եւ իրենց պաշտօնը միայն անոր կամքն աղէկ գուշակելու վրայ կը կայանայ: Ով որ ասոր մէջ՝ աւելի ճարտար, եւ ընթացքն ըստ այնմ ուղղելու մէջ աւելի յաջողակ է, անիկայ կայսեր համակրութիւնն աւելի երկայն ժամանակ կը վայելէ. բայց առջեւը դրուած ճամբէն շեղելուն կամ կայսեր կամքը գուշակելու մէջ սխալմունք մ'ընելուն պէս, վախճանը յայտնի է. վար կ'առնուի եւ տեղն ուրիշ մէկը կը դրուի:

Այսպէս կ'երեւայ որ Պր. Թուլէլ կայսեր Հռոմայի եւ Իտալիայի նկատմամբ բռնած քաղաքականութիւնը չէ կրցեր աղէկ գուշակել կամ չէ ուղեր ճշգիւ անոր հետեւիլ, որով եւ պաշտօնէն ինկաւ ու տեղը Տրուէն տը Լիւի դրուեցաւ, որն որ կ'երեւայ որ հիմակուան պարագաներուն մէջ Նաբոլէոնին քաղաքականութեան ամենէն յարմար անձն ըլլայ: Եւ որովհետեւ Նաբոլէոն՝ Գաղղիայի կառավարութեան սանձը ձեռքն առած ատեն, նոյն Տրուէն տը Լիւի արտաքին գործոց պաշտօնը կը վարէր, անոր համար մեր Նաբոլէոնեան Գաղղիայի քաղաքագիտաց վրայ խօսելու սկիզբն իրմով կ'ընենք ու իրմով կը լմնցնենք:

ՏՐՈՒԷՆ ՏԸ ԼԻՒԻ 1805ին Նոյեմբերի 19ին Սէն-Է-Մառն նահանգին Մըլէօն քաղաքը ծնած է: Հարուստ ու ազնուական ընտանիքէ յառաջ եկած ըլլալը, եւ իր ընտանեաց Գաղղիայի մեծամեծաց հետ ունեցած խնամութիւնը, իրեն քաղաքական ընթացքին մէջ յառաջ երթալուն շատ օգնեցին: Իսկզբան փարիզի մէջ Մեծին Լուգովիկոսի համալսարանը մտաւ, ուր 1823ին ընդհանուր մրցութեան ժամանակ պատուոյ նշան առաւ. անկէ ետքը ինք զինքն իրաւագիտութեան տուաւ: Հարգուր կոմսն իր հայրենակիցը՝ 1830ին Սպանիա գացած ատեն՝ զինքն իբրեւ օգնական մէկտեղ տարաւ: Յամին 1833—36, այսինքն՝ Բեղդիայի խնդրոյն դժուարին ժամանակները, զինքն

իրբեւ դեսպանի քարտուղար Հասկ կը գտնենք: Ան-
կից քիչ մը ետքը իբրեւ գործակատար նորէն Մա-
տրիտ դարձաւ: Յամին 1840 արտաքին գործոց պաշ-
տօնարանին մէջ առեւտրական իրողութեանց վարիչ
եղաւ: Երկու տարի ետքը Սէն-Է-Մառն նահանգէն
երեսփոխան ընտրուեցաւ: Այսպէսով պաշտօնեայ
ըլլալէն զատ բան չէր մնար:

Բայց աս վախճանին հասնելու համար պէտք էր
Վիզլիին յաւիտենական դահլիճը կործանել. եւ նոյնը
կործանելու համար՝ հարկ էր անոր դիմադարձութիւն
ընել: Սակայն Տրուէն տը Լիւի տէրութեան պաշ-
տօնի մէջ գտնուելով, չէր կրնար դահլիճը կործա-
նելու ջանք ընդնկերուն հետ յայտնապէս միանալ:
Այսու ամենայնիւ ինք իր ինքնակացութեան վրայ
վստահանալով, ասոր ձեռք զարնելու յանդէնեցաւ:
Ուստի եւ մէկ երկու խնդիրներու մէջ իր գլխաւորին
դէմ ելելով, պաշտօնէն վար ձգուեցաւ: Պր. Վիզլի
վշտացած՝ իրեն բնական հեղինակաւ ոճովը հետեւեալ
երգիծաբանական խօսքն ըսաւ. Պաշտօնեայ կ'ուզէ
ըլլալ, ուր որ եւ ոչ աղէկ սատար է: Տրուէն տը
Լիւի ասոր վրէժն ետքէն առաւ, ամէն բանի մէջ
Վիզլիին հակառակորդ ելելով, եւ նոյն ժամանակ
Գաղղիայի մէջ եղած նորոգութեանց խնջոյքներուն
մասնակից ըլլալով: Եւ երբ որ դիմադրականք կամ
կառավարութեան դէմ ըլլողները Փարիզի մէջ ալ
նոյնպիսի խնջոյք մը կատարել ուզեցին եւ կառավա-
րութիւնը բռնութեամբ արգելեց, Տրուէն տը Լիւի
ասոր վրայ շատ դժկամակեցաւ: Եւ թէպէտ իբրեւ
զգուշաւոր քաղաքագէտ՝ չէր կրնար խորհուրդ տալ
որ ան արգելքին դէմ խնջոյքը կատարուի. սակայն
դիմադրականաց՝ Վիզլիին դէմ պատգամաւորաց սե-
նեկին մէջ ներկայացուցած ամբաստանութեան թղթին
ինքն ալ ստորագրեց:

Փետրուարի յեղափոխութենէն ետքը՝ իբրեւ
Սէն-Է-Մառն նահանգին երեսփոխանը՝ երկու աղ-
գային ժողովներուն մէջ ալ նստաւ. եւ սահմանա-
դիր ժողովքը զինքն արտաքին գործոց մասնաժողո-
վոյն գահերէց ընտրեց: Ալ անկէ ետքը բարձրագոյն
քաղաքականութեան զբաղելու եւ գլխաւորաբար
մտադրութիւնն Եւրոպայի արեւելեան կողմը դարձը-
նելու ժամանակը հասած էր:

Աս դիտաւորութեամբ Տրուէն տը Լիւի Փարի-
զի Արեւելեան ընկերութեան անգամ եղաւ, ուր
արեւելքի վրայ ծանօթութիւն ունեցող անձինքներէ,
ինչպէս էին՝ Պր. Մորպուրկոյ, Ռէշիտ փաշային բա-
րեկամը, Պիլգոգ՝ Գաղղիայի Կոստանդնուպոլսոյ դես-
պանատան յառաջուն քարտուղարը, Վալլեան որն որ
տասուերկու տարի արեւելք պտըտած էր, իր ապա-
գայ վիճակին համար շատ օգտակար տեղեկութիւններ
ստացաւ:

Աս պատրաստութիւններով, 1848ին Գեկտեմբ-
բերի 20ին՝ նոր գահերէց ընտրուելէն ետքը՝ կաղ-
մուած պաշտօնարանին մէջ Տրուէն տը Լիւի արտա-

քին գործոց պաշտօնն ընդունեցաւ: Ալ անկէ ետեւ
իր վախճանին հասած էր. ալ միտքը դրաւ որ կրնայ
զԳաղղիա այնպէս կառավարել, ինչպէս երբեմն իր
ոստիը Վիզլի կառավարած էր: Շատ աշխատեցաւ, թէ
Աւստրիային Իտալիայի մէջ բռնած ընթացքին, թէ
Ռուսերուն Մաճառստան մտնելուն եւ թէ Հռոմ զօրք
խաւրուելուն նկատմամբ, ազգային ժողովքին՝ պաշ-
տօնէից դէմ ըրած յարձակմունքները մերժելու եւ տէ-
րութեան արտաքին քաղաքականութիւնը պաշտպա-
նելու համար: Հռոմ զօրք խաւրելու որոշում ըլլալէն
յառաջ՝ Տրուէն տը Լիւի ազգային ժողովքին մէջ
ըսած էր որ՝ «Ես երբեք Գաղղիայի հասարակապե-
տութիւնը ետքէն կանգնուելու հասարակապետու-
թեանց պաշտպան կենալու պարտական պիտի չհա-
մարիմ: Պիտո. Թ. կրկին նկարագիր ունի, իբրեւ աշ-
խարհական իշխան Հռոմայ, եւ իբրեւ հոգեւոր գլուխ
եկեղեցւոյ: Ահա հոս է դժուարութիւնը:՝ Աշխար-
հական իշխանն իր թագը կորսնցընելու ըլլայ, ոչ
ոք կրնայ բան մը զրուցել. բայց քահանայապետը
պէտք է որ ազատ ըլլայ, եւ բովանդակ ուղղափառ
աշխարհքը կը պահանջէ որ նոյն աղաւթութիւնն ի-
րական ու յայտնադիման ըլլայ»:

Ուստի ըստ այսմ սկզբան՝ Ուտինոյ զօրապետը
բանակաւ մը Հռոմ խրկուեցաւ: Սակայն Ուտինոյին
Ապրիլի 30ին Հռոմի վրայ ըրած առաջին յարձակումն
անյաջող որ դնաց, Լեոնակողմեանք ասկէ առիթ
առնելով, եւ միանգամայն տեսնելով որ կառավա-
րութեան Հռոմ զօրք խաւրելուն վախճանն իրենց
ունեցած դիտաւորութենէն տարբեր է, Մայիսի 7ին
ազգային ժողովքին մէջ արտաքոյ կարգի սաստկութեամբ
կառավարութեան Հռոմայ նկատմամբ բռնած քաղա-
քականութեան դէմ խօսեցան, եւ պաշտօնարանին
դէմ անվստահութեան քուէ տուին, առաջարկելով
որ կառավարութիւնը հոգ տանի եւ զգուշանայ որ
21փիզավեքքիա խրկուած զօրքն ազգային ժողովոյն
որոշածէն ուրիշ բանի չգործածուի: Կառավարու-
թեան եւ պաշտօնէից կողմն եղողներուն բանը գէշ
էր, եթէ նոյն միջոցին սահմանադիր ժողովքը վեր-
ջին շունչը տալու վրայ չըլլար: Ուստի պաշտօնեայք
իրենց ընթացքը յառաջ տանելով, բաւական սեպե-
ցին բանեցուցած միջոցներին արտաքին երեւոյթներով
ծածկելու: ԶՊր. Լէսէբ, արտաքոյ կարգի դեսպա-
նութեամբ Հռոմ խաւրեցին՝ եղած որոշումներուն
կատարման վրայ հսկելու, եւ իբր թէ Հռոմայ հասա-
րակապետութեան ու Գաղղիայի զօրաց մէջ միջնորդ
ըլլալու համար: Պր. Լէսէբ Մայիսի 16ին Հռոմ
հասաւ, ու սկսաւ իրեն տրուած պաշտօնին համա-
ձայն գործելու ջանալ. բայց ամենեւին բան մը չկրցաւ
գլուխ հանել, որովհետեւ Ուտինոյ զօրապետն անոր
խօսքերուն միտ չդնելով, ամենայն ինչ իր գիտցա-
ծին պէս յառաջ տարաւ*:

Փետրուարի Լէսէբ, Գաղղիայի երեւելի քա-

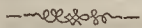
* Տես Եւրոպա Լրագիր 1849. Թիւ 23, 24:

ղաքագետներէն մէկը, 1805ին Նոյեմբերի 29ին Վերսալ ծնած է: Իբրեւ յայտնի քաղաքագետ ասկէ շատ ժամանակ յառաջ, զինքը Լիսապոն, Թուրին, Եդիպոս, Ռոդդերտամ ու Պարսելոնա կը գտնենք: Գլխաւորաբար վերջին քաղաքին գնդակոծութեան ատենը (1842) ցուցուցած իմաստութեան համար, բոլոր տէրութեանց շքանշաններով կուրծքը զարդարուցաւ:

Փետրուարի յեղափոխութենէն ետքը հասարակապետութեան կողմնէ իբրեւ լիազօր դեսպան Մատրիս խաւրուեցաւ: Յամին 1849 Մայիսի 7էն ետքը, ինչպէս վերը յիշատակեցինք, կառավարութեան կողմնէ, իբրեւ արտաքին կարգի գործակալ Հռոմ գնաց: Ինք ազգային ժողովոյն ազատականներուն մտացը համաձայն սկսաւ եռապետներուն հետ բանակցիլ: Բայց Տրուէն տը Լիւի քիչ մը ետքը բոլոր ըրած գործերն անզօր հրատարակեց, եւ զինքն ետ կանչեց: Տէրութեան խորհուրդն ալ որոշեց որ իրեն տրուած հրահանգներուն սահմանն անցած եւ Գաղղիայի շահուն ու պատուոյն հակառակ գործած է:

Անկէ քանի մը տարի ետքը, Եդիպոսի Սայիտ փաշայէն հրահրուելով՝ Պր. Լէսէք Աղեքսանդրիա գնաց, եւ հոն 1856էն վեր Սուէզի ջրանցքը բանալու համար գլխաւոր աշխատողներէն մէկն եղաւ: Բայց՝ ինչպէս յայտնի է՝ Անգղիա Սուէզի ջրանցքին բացուելուն հակառակ ըլլալով, Պր. Լէսէք Անգղիայի լրագիրներէն եւ գլխաւորաբար Լորտ Բալմորաքընէն շատ հակառակութիւն կրեց:

Պիտի շարունակուի:



ՎԵՐՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ

Խաղաղացի հասկացում պատմութիւնը:

Ը.

Խաղաղացի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ս. Մ Ի Զ Ո Յ

1789—1815.

Հռոմայի տէրութեան մէջ, ուր Պիոս Զ. քահանայապետն իր խորին ծերութեան ատեն Խաղաղացի ամէն կողմերը հանդիպած անհաճոյ դէպքերուն լուրերն առնելով՝ իր օրերը տառապանք կ'անցընէր, մեծամեծ շփոթութեանց ու մեծ յեղափոխութեան նշանները քանի մը ատենէն ի վեր երեւնալու սկսած էին: Ամէն տեղերէն առաջ Անգլիայի մարդին կամ սահմանին (Marea) մէջ Այոթալպեան հասարակապետութեան զբաղւելն ու Գաղղիացոց ազդեցութեամբ յեղափոխութիւնը փրթալու իր նպատակին հասաւ, ուր եւ նոր կառավարութիւն մը կազմուեցաւ, Անգլիայի հասարակապետութեան անուամբ: Հոնից սկսան առավարականք յեղափոխութեան բռնցքներ բոլոր Հռոմայի տէրութեան մէջ տարածել: Ասոնք ամէն դի ժողովրդոց մէջ ընդունելութիւն կը գտնէին, որովհետեւ ամէն կողմ տէրութեան դէմ տոգոհութիւն

նր սատակացած էր: Վերջապէս ամէն յեղափոխականը (1797. Գեկտ. 28.) միաբանած ժողովուրդն ու իրենց խորհուրդներն ի գործ դնելու առաջին փորձին ձեռք զարկին:

Նոյն (Գեկտ. 28) օրը յեղափոխականաց մեծ մասը զինեալ դիմեցին Գաղղիայի դեսպանին (Յովս. Պոնաբարդէին) պալատին մօտերը եւ սկսան իրենց ապստամբական խորհուրդները յայտնել: Կառավարութիւնը շուտ մը դունդ մը զօրք խաւրեց ասոնք ցրուելու եւ գլխաւորները բռնելու համար. ասոնք նոյն ապստամբները ցրուած ատեննին՝ դեսպանին պալատէն գաղղիայի Տիւֆոյ դոքայետին առաջնորդութեան տակ մեծ բազմութիւն մը ձեռունին սուր դուրս վազեց ու պապական զօրքը չըջապատեց. եւ կ'ուզէր արգելալ որ յեղափոխութիւն ուղղ Գաղղիայի բարեկամները, ինչպէս նոյն իսկ Գաղղիացի պատմիչը կը գրեն, չարգելուն եւ չխտրեն: Քահանայապետին զօրքէն տասնապետ մը՝ քանի մը հեղաղեցութիւն ընելէն ետքը՝ իր հրացանը կը պարպէ ու Տիւֆոյ զօրապետը կը մեռցընէ: Ասոր վրայ թէ առջի ապստամբներն ու թէ պալատէն ելած բազմութիւնը կը յաղթուին ու կը ցրուին, ու ամէն բան կը լմննայ ու կը հանգարտի: Բայց Յովս. Պոնաբարդէ որուն քենուոյն (պաշտօն) հետ Տիւֆոյ նոյն օրերը պիտ'որ կարգուէր, եղածներուն վրայ սաստիկ զայրանալով, նոյն գիշերը Հռոմ թողուց ու Տոսկանայի երկիրը գնաց: Ասով Փարիզի վերակացուաց ժողովը պատրուակ դատաւ Գոլենդինոյի դաշինքը լուծուած սեպտեմբեր անմիջապէս քահանայապետական կառավարութեան դէմ պատերազմ հրատարակեց: Շուտ մը Խաղաղ գտնուող գաղղիական զօրաց Պերթիէ հրամանատարին հրաման խաւրեց որ Հռոմայի վրայ քալէ: Պերթիէ թէպէտ եւ սկսաւ Հռոմայի վրայ երթալ, բայց կամաց կամաց կը յառաջանար. չէր ուզէր ահաւոր թշնամոյ մը պէս Հռոմ մտնել: Վերջապէս (1798. Փետր. 10) իր զօրքով քաղաքին քովերը հասաւ բանակեցաւ: Հռոմայի յեղափոխականը նոյն ատեն Գաղղիացոց օգնութեան ապաւինելով՝ ազատութեան ծառը կապիտոլինին վրայ տնկեցին ու վեց բզեշխներէ կազմուած առաջնորդական կառավարութիւն մը հաստատեցին, որուն առաջին գործն եղաւ Գաղղիայի զօրքը ներս հրաւիրել: Ասոր վրայ Պերթիէ իր զօրքով (Փետր. 15.) յաղթանակաւ Հռոմ մտաւ ու յայտարարութիւն մը կարդաց, որով Հռոմացոց ազատութիւն կը խոստացուէր. սակայն ժողովրդեան մեծ մասը հասկընալով որ աս առեւ բեւոյթ ազատութեան տակ՝ Գաղղիացոց իշխանութիւնը կ'իմացուէր, իրենց լուծեամբն այն յայտարարութեան վրայ գոհ չըլլանին յայտնեցին: Ասոնց վախցածը շուտ օր չանցած եկաւ ելաւ, որովհետեւ Պերթիէ նոյն իսկ առջի օրերը Հռոմ քաղաքին վրայ վեց միլիոն Փրանք, իսկ բոլոր Հռոմայի երկրին վրայ երեսուն միլիոն Փրանք պատերազմի ծախք կամ հարկ դրաւ, եւ որոշեց որ Հռոմայի նոր հասարակապետութիւնը Գաղղիացոց զօրաց պարէնն ու վեց հազար ձի տայ: Քիչ մը ետքը Գաղղիայի գործակալները սկսան Հռոմայի մէջ ըլլող

ամեն Անգղիացւոյ ու Գաղղիացի փախստականաց ինչքն ու ստացուածները ժողովել ու Գաղղիացի համար դրաւել: Կաւել բոլոր հասարակաց թանգարաններուն մէջ գրտնուած ճարտարարուեստ գործուածքները, ինչպէս նաեւ եկեղեցեաց գանձերը, իբրեւ պատերազմաւ առնուած յաղթանակներ, դրաւելին Փարիզ խաւրելու համար:

Հռոմայեցիք առ բռնական գործքերը տեսնելով, միանգամայն Գաղղիացի զօրքին ու զօրավարաց մէջ եղած գծաւորութիւնն իմանալով, երբ որ Պերթիէին տեղ Մասսենա զօրապետն ու քիչ մը ետքը Տալմաներ եկաւ եւ Գաղղիացւոյ զօրքին մէկ մասն ալ Հռոմայէն Անգոնա փոխադրուած էր, նորէն ոտք ելան ու նոր խռովութիւններ հանեցին. բայց Գաղղիացի զօրապետները մէջերին միաբանելով՝ առ նոր խռովարարները ցրուեցին, զէնքերնին առին ու քաղաքը հանդարտեցուցին: Քանի մը շաբաթ ետքը (Մարտ 20.) Գաղղիայէն որոշուած գործաւորները Հռոմայի կամ քահանայապետական աշխարհական տէրութիւնը վերջացուած ու նոր Հռոմէական հասարակութիւն մը հրատարակէին ետքը, նոյնին համար նոր սահմանադրութիւն մը հաստատեցին ու դուրս տուին: Աս սահմանադրութիւնը Հռոմայեցւոյ հին կարգերուն ու պաշտօնէից անուններուն համաձայն կը սահմանէր՝ 32 անդամներէ կազմուած ծերակոյտ մը՝ իբր օրէնսդիր իշխանութիւն, հինգ հիւպատներէ կամ բոլեշխներէ միացած գործադիր իշխանութիւն մը, եւ 72 անդամներէ կազմուած ցեղապետական (տրիբունական) իշխանութիւն կամ ատեան մը: Բայց առ ամէն իշխանութիւններուն տուած օրէնքները՝ Գաղղիացի Հռոմ նստող հրամանատարէն չհաստատուած՝ պիտի չկարենային գործադրուիլ:

Գաղղիացի զօրաց Հռոմ մօտեցած ատենը՝ ծերունի քահանայապետը Պիոս Զ. իր կարգինաշխարհովը վատիկանի պալատին մէջ գոյուած՝ ահա գողու մէջ, բայց առաքելական հաստատութեամբ կը կենար: Գաղղիացիք Հռոմ մտնելէն ետքը՝ երբ որ Հռոմէական հասարակապետութիւն մը հաստատուելու խորհուրդն որոշուեցաւ, Գաղղիացւոյ գլխաւորները գացին իրմէ պահանջեցին որ իր աշխարհական իշխանութենէն հրաժարի: Իսկ քահանայապետն արիւթեամբ ու հաստատութեամբ պատասխանեց որ ինք չիկրնար այնպիսի բանէ մը հրաժարիլ՝ որ իրենը չէր, հապա առաքելական յաջորդութեան իրաւունքն էր, ուստի եւ իբրեւ աւանդ իր ձեռքը տրուած ըլլալով՝ իր ձեռքէն չէր կրնար հանուիլ: Ասոր վրայ զօրաց հրամանատարները հրամայեցին որ Պիոս Զ. գիշերանց վատիկանի պալատէն հանուի ու Տոսկանայի երկիրը խաւրուի: Հին Փլորենտիայի մօտ Կարթուսեան արեղայից մէկ վանքին մէջ ծերունի քահանայապետը քիչ մը ատեն խաղաղութեամբ բնակեցաւ: Բայց նոյն տեղւոյն իր երկրէն բաւական հեռու չըլլալն ու ամէն դիպք իր նկատմամբ ցուցուած կարեկցութիւնն ու բարեկամական զգածմունքը՝ Փարիզի վերակացուաց ժողովոյն կապածելի երեւալով, զէնքն Իտալիայէն դուրս հանել տուին ու հարաւային Գաղղիացի վալանս քաղա-

քը խաւրեցին: Կուզէին զինքը հոնից ալ հանել ու աւելի հեռու Տիփոն քաղաքը խաւրել կամ աքսորել, ինչու որ կը լսէին թէ վալանս ալ երբեմն ճամբորդները քահանայապետին այցելութիւն կ'ընէին ու զինքը կը մեծարէին. բայց (1799. Օգոս. 29.) խաղաղական մահ մը զոտրը ծերունին աշխարհքէն հանելով՝ կրելու նոր աղէտներէն ազատեց: Իր քովն եղած քանի մը արժէք ունեցող ստացուածքները, որոնք իրեն հաւատարիմ մնացող ծառաները պիտի ժառանգէին, կառավարութիւնն իբրեւ Գաղղիացւոյ ազգային ժառանգութիւնները յափշտակեց առաւ: Քահանայապետին մարմինը քանի մը ամիս անթաղ մնաց, մինչեւ Նաբոլէոն Պոնաբարդէ իբրեւ առաջին հիւպատոս կառավարութեան գլուխ ըլլալէն ետքը, (Պետ. 30.) նոյնը պատշաճ կերպով թաղելու հրաման տուաւ: — Կարգինալաց վիճակն ու բախտը քահանայապետին վիճակէն աւելի գէշ եղաւ. ասոնցմէ ոմանք նախ բանտարկուեցան, ետքը աքսորուեցան, ու կարգ. Պորճիա ցուկանաւ (galère) դատաւարատուեցաւ: Գաղղիացի հասարակապետութիւնն իր կանգնած Հռոմէական նոր հասարակապետութեան ձեռքով առ ասոնց նման բռնաւորական գործքերը կաթողիկէ եկեղեցւոյն գլխոյն գէմ ու մայրաքաղաքին մէջ անարգել յառաջ վարած ատենը, ուրիշ կաթողիկէական տէրութիւններն ու ժողովուրդներն իրենց առանձնական տառապանքէն ու վախէն ընկճած, կամ ինչպէս իմաստուն պատմիչ մը կ'ըսէ, ժամանակին հոգիէն չփոթած, գրեթէ անտարբեր ու անհոգ կը կենային, եւ այսչափ անիրաւութեանց ու անկարգութեանց գէմ զեկեղեցին ու անոր գլուխն ու պաշտօնեաները պաշտպանելու ըստ պատշաճի չէին աշխատեր:

ԱՌԵՐՏԲԱՆՆԵՐ

Բրիանն կամ Որիգ:

(Վերջ):

4. Հիւսիսային Անամի (Գունգինի) բրինձ: Աս երկիրը տարին երկու անգամ հունձք կու տայ ու գրեթէ քսան զանազան տեսակներ ունի, որոնցմէ շատերը 4 ամիս միայն կ'ուզեն կատարեալ հասունալու համար:

5. Փիլիպպեան կղզիներու բրինձ: Աս երկրին երեւելի բերքերէն մէկն է բրինձը, որն որ տեղացիներուն սովորական օրրատօրեայ կերակուրն է: Գուրս խաւրուած Գաբիոյ ըսուած բրինձը, ստորին տեսակներէն է: Ընտիր ձերմակը՝ տեղացիք կը սպառեն:

— Ափրիկէ ու Ափրիկէի վերաբերած կղզիները ուր երկրին կարծրութիւնն արգելք չ'ըլլար, բրինձի մշակութիւնն ընդհանուր տարածուած է. սակայն միայն Մատակապարի բրինձն Եւրոպա կու գայ, որն որ ճաւայի բրինձի որպիսութիւնն ունի:

Գ. Եգիպտոսի կամ Աղեքսանդրիայի բրինձ: Աս բրինձը մեծ ու ձերմակ, առատ աղւերով հատեր ունի, որոնք գրեթէ միշտ աղտոտ ու կտորտած կ'ըլլան: Ռա-

շիտի բրինձը՝ Տամիաթինէն աւելի զբաւառութեամբ պատրաստուած ու մաքրուած ըլլալուն պատճառաւ, յարգի է։ Եգիպտոսէն Եւրոպա խաւրուած տարեկան բրինձի բերքը շուրջ 300,000 պարկ է։ Աս բրինձը գնելու ամենէն յարմար ժամանակը՝ Գեկտեմբերի մէջն է։ Եւրոպայուց յորեան ծեծելու գաւազանին գործածութիւնը՝ Եգիպտոսի մէջ անծանօթ է։ Հատերը յօղուններէն բաժնելու համար, հունձքը՝ կաւէ ու աղաւնոյ աղբէ շինուած ընդարձակ կալի մը վրայ կը զետեղեն, եւ անոնց վրայէն երկու գերանէ կազմուած ցած կառքով (կամնաւապլով) կը դառնան, որուն վրայ գերաններուն շիտկութեամբ՝ երեք կարգ երկաթէ պղտիկ անիւներ կան։ Աս բրինձ զատելու կերպն արեւելք ընդհանուր տարածուած է։ Հատերը հասկերէն զատելէն ետքը՝ բացօդի մէջ կը տարածեն ու շատ անգամ կը դարձնեն, որպէս զի ըստ բաւականին չորնան. ետքը չորցած հատերն աղօրիք կը տանին փեճեկներն կամ կեղեւներն մէկդի առնելու համար։

Գ. Արեւելեան կամ Տաճկական բրինձը վերինին պէս կը մշակուի ու կեղեւը կը մաքրուի. հասարակօրէն կարմրիկէ կ'ըլլայ ու աղտոտ։ Աս բրինձը մէջն շատ աղունեալուն, միանգամայն Խաւիայի ու Եգիպտոսի բրինձին պէս աղէկ չըլլալուն համար, եւրոպական առուտորի մէջ գուն ուրեք կը տեսնուի։ Ռումելիի եւ գլխաւորաբար Թաթար Բագարի ու Փիլիպպէի շրջանակներէն ելածը՝ Արեւելեան տեսակներուն մէջ ամենէն ընտիրն է։

Ե. Եւրոպական բրինձ։ Եւրոպայի մէջ առաւելապէս Վերին Խաւիայի Բոյ գետին գէպի երկայնութիւնն եղող երկիրներուն ու Միլանի, Մանուայի, Վերոնայի դաշտերուն մէջ կը մշակուի. նմանապէս Բիէմնիգէի Վերչէլի, Աղէքսանդրիա, Գորգոնա ու Կոփարա քաղաքներուն քով գտնուած ջրաղէց տեղուանքն ալ՝ ասոր մշակութիւնը շատ յառաջ գացած է։

1. Խաւալական բրինձ։ Աս բրինձը գեղեցիկ ճերմակ գոյնով հատեր ունի, որոնք շատ համով ու մնդաւոր են։ Արտոլիայի բրինձի չափ երկայն չեն, բայց անկէ աւելի հաստ ու կլոր են։ Շատ առատութեամբ Սպանիա, Գաղլիա, Հոլանտա, Գերմանիա ու Հելլեոստիա կը խաւրուին, հասարակօրէն մէկուկէս կենդինարնոց պարկերով։ Խաւալական բրինձը՝ հետեւեալ տեսակները կը բուսնադակէ։ Նախ Ռադիլիանոյինը, որն որ ամենէն ընտիր տեսակն է, մեծահաստ, մաքուր ու ճերմակ գոյնով։ — Երկրորդ տեսակը Մանուայինն է, որն որ այնչափ ճերմակ ու մաքուր չէ։ — Երրորդը՝ Վերոնայինը, քիչ մը գեղնի զարնող հատերով։ — Չորրորդը Միլանինն է։ — Հինգերորդը Բիէմնիգէի ու Ռոմանիայի բրինձն է, որուն հատերը թէեւ կլոր ու լեցուն են, բայց հասարակօրէն քիչ մը աղտոտ կ'ըլլայ ու յատուկ սուր ճաշակ մը ունի։ — Վեցերորդ տեսակը Նեապոլիտոյնն է, որն որ արեւելեան բրինձի աղէկութիւնն ունի. հատերը կարմրիկէ, աղտոտ ու պղտիկ են։ Նեապոլիտոյ այլեայլ կողմերն ու Խաւիայի քանի մը տեղուանքը կը խաւրուի։ Նեապոլիտոյ մէջ, որովհետեւ բրինձի մշակութիւնն առողջութեան

վնասակար հետեւութիւններ ունի, տէրութեան մասնաւոր օրէնքով շատ ամփոփուած է, մինակ Գալապրիայի յորդառատ դաշտերուն ու Ապրուցցոյի լճին քով եղած երկիրներուն թոյլ տրուած է, ան ալ մարդաբնակ տեղերէն 2000 քայլ հեռու եւ կամ լեռնապատ տեղերը պիտի ըլլայ։

2. Սպանիայի բրինձ։ Աս տէրութեան Գաղալանիա ու Վալենցիա նահանգներուն մէջ, գլխաւորաբար ցած ծովեզերեայ տեղերը, բրինձի մշակութիւնը շատ յառաջացած է, թէպէտ եւ հիմայ Վալենցիայի մէջ՝ բնակչաց առողջութեան վնասելուն պատճառաւ՝ շատ ամփոփուած է։ Աս նահանգին բոլոր ծովեզերեայ ու առաւելապէս գետեզերեայ տեղերը՝ բրինձն արտաքոյ կարգի եռանդով կը մշակուի։ Հիմայ տարին 6,250 կենդինար կը բերէ, որն որ տէրութեան ամէն գաւառները կը խաւրուի։ Արտաքին տուրեւառի մէջ քիչ անգամ կը տեսնուի Սպանիայի բրինձը։ Ասոր հատերը փոքր են, աղտոտ ու բնական դեղնութիւն մը ունին. ոմանք կրաջրով կը լուան մաքրելու համար, որով բրինձն անհաճոյ հոտ ու ճաշակ մը կը ստանայ։

3. Փորթուկալի մէջ բրինձը քանի մը մօրային տեղեր ու Մոնտեկոյի եզերքը կը մշակուի, բայց բնակչաց չեքաւեր, որոնք Սպանիացոյ պէս շատ կը սիրեն, անոր համար պակասօրէն Պրադիլայէն, Կարոլինայէն ու Խաւիայէն կը լեցընեն։

4. Ռուսաստանի Կաւկաս ու Խրբըմ գաւառներուն մէջ շատ ընտիր բրինձ կը մշակուի, որն որ իր հատերուն մեծութեամբն ու արտաքին երեւութովը, Խաւիայի բրինձին կը հաւասարի. հասարակօրէն աղով խառն կ'ըլլայ։ Աս բրինձին մեծ մասը Ռուսաստան կը սպառուի։

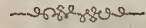
Հունգարիայի մէջ ալ ըստ բաւականին յառաջ գացած է բրինձի մշակութիւնը՝ տարեկան բերքն է 10,000 աւաւորիական քուռ։ Իսկ Գաղլիայի մէջ երկրին չորութեան պատճառաւ չիյաջողեր, անոր համար Եգիպտոսէն, Խաւիայէն ու Հիւսիսային Ամերիկայէն կը բերեն. միանգամայն գետնախնձորի ալիւրէ տեսակ մը արուեստական բրինձ կը շինեն։ Նմանապէս Գերմանիայի մէջ եղած փորձերն ալ չեն յաջողած։

— Լաւ ու ընտիր բրինձն ամբողջ ու լեցուն հատեր պիտի ունենայ, գեղեցիկ ճերմակ, թափանցիկ, պինդ, չոր եւ օտար մասունքներէ ազատ պիտի ըլլայ. վերջապէս բոլորած ու թթու հոտ պիտի չունենայ։ — Բրինձը չոր տեղ պիտի պահուի, վասն զի խոնաւ տեղ՝ որք կը գոյանայ։ Տեղափոխելու ատեն՝ եթէ կը թրջի, պէտք է չորցընել ու թացութենէն իրարու կպածները բաժնել։ Թէ որ փոշով խառն ըլլայ, եւ կամ վերջէն մէջը գոյանայ՝ պէտք է մաղէ անցընել։ — Բրինձը՝ այնչափ մածանող չըլլալով, հաց շինելու չիգար, բայց կերակրոյ յարմար է։

— Արեւելքի քանի մը կողմերը բրինձէն դարձնոյ նման ճաշակ ունեցող ըմպելի մը կը պատրաստեն, զորն որ Պօլա կ'անուանեն։ Իսկ ճենապտան, ճաբոն ու Ա-

բեւեւեան Հնդկաստան բրինձէ դեղին գոյնով տեսակ մը գինի կը շինեն, որն որ սպանիական գինւոյն համն ունի: Տեղացիք ասոր Սաֆուօ կամ Սաֆի անուն կու տան, եւ իրենց սովորական ըմպելին է:

— Բրինձին յարդը գլխարկ շինելու կը գործածուի:



ՊԱՏՄԱԳԱՆ

Ռուսիան վերադարձողի քով:

(Վերջ):

Աս խօսքին վրայ գերին գլուխը վեր վերցուց. ականջին չէր կրնար հաւատալ՝ ակնկալութենէն դուրս իր վրայ այսպիսի գովութիւն մը լսելով: Սակայն ոչ ոք իրեն միտ կը դնէր:

Նկարն աւելի ճիշդ քննելով, շարունակեց Ռուսպէնս, կը տեսնեմ որ աշակերտներէդ մէկուն գործքն է. սակայն ասիկայ նկարողն ով որ ըլլայ, հիմախուրձ կրնայ ճարտար նկարիչ մը կոչուիլ. վասն զի աս նկարին մէջ ճարտարութիւն ու արուեստ կայ:

Ռուսպէնսին ամէն մէկ խօսքը խեղճ գերւոյն սրտին բարբախտմը կը կրկնապատկէր:

Չեմ գիտեր, պատասխանեց Վելադգուէզ, պատկերը մէյ մը քննելով. ստուգիւ չեմ գիտեր թէ ով նկարած է. եւ ոչ ալ արուեստանոցին մէջ այսպիսի նկարի մը գտնուիլը գիտէի:

Անկէ ետքը չորս կողմն եղող աշակերտներուն նայելով, Պարմեններ, ըսաւ, աս նկարը ձեր մէջէն ով քաշած է:

Ոչ ոք պատասխան տուած էր, մէյ մ'ալ աչուր ներք գերւոյն պատահեցան: Խուան Բարեյա անմիջապէս ծռնկ իջաւ, եւ սաստիկ խռոված՝ Ես եմ, ըսաւ:

Վան Տիգ ստիպուեցաւ խեղճ մարդը բռնելու, որն որ առանց ուրիշ խօսք մ'ըսել կարենալու, սկսաւ լայ:

Ռուսպէնս ու Վելադգուէզ զինքը վերցնելով՝ գրկեցին: Իսկ Փիլիպպոս Գ. գերւոյն մօտեցաւ, եւ իր թաղաւորական ձեռքն անոր թիկանց վրայ դնելով, Գեւզի պէս հանճար ունեցող մարդ մը, ըսաւ, չիկրնար գերի մնալ. գլուխը վեր վերցուր ու ազատ եղի: Տէրդ երկու հարիւր ոսկի կ'ընդունի իբրեւ փրկանք:

Ան երկու հարիւր ոսկիներն ալ քուկդ են, աւելցուց Վելադգուէզ: Ես արդէն բաւական մեծ շահ ըրած կ'ըլլամ, տեսնելով որ մինչեւ հիմայ գերիս եղողը՝ արուեստագէտ մըն է եղեր, եւ հիմայ բարեկամս կ'ըլլայ:

Ո՛հ, ես միշտ ձեր գերին կը մնամ, գոչեց Խուան Բարեյա, արտաքոյ կարգի շարժած: Այո, միշտ ձեր գերին կ'ուզեմ մնալ: Աս ըսելով՝ տիրոջն ոտուր ներք փաթթուեցաւ:

Ռուսպէնս աս գէպքին վրայ վրձինն ու ներկերը ձեռքէն թող տուած էր, ըսելով որ Վելադգուէզին բաղձանքն երկրորդ օրը կը կատարէ: Ասոր վրայ երկու այցելուներն ելան գացին:

Երկրորդ օրը Ռուսպէնս իր խոստման համաձայն՝

եկաւ ժամ մը Վելադգուէզին արուեստանոցը կեցաւ, եւ շքեղ ծրագիր մը թող տուաւ: Իրեն ծառայողն էր Խուան Բարեյա, որն որ ալ ազատի զգեստ հագած էր:

Գուցէ ընթերցողք գերւոյն սպագայ կենաց վրայ ալ տեղեկութիւն մ'ունենալ կ'ուզեն: Բարեյա երբեք չմոռցաւ Վելադգուէզին իրեն ցուցուցած բարեկամութիւնը, ամենեւին իրմէ բաժնուիլ չուզեց: Ամէն տեղ հետը մէկտեղ կ'երթար. ուստի եւ երկուքը մէկտեղ Հռոմ երթալով, նոյն քաղաքին հռչակաւոր Ս. Ղուկաս անուն համալսարանին անդամ գրուեցան:

Քիչ մը ետքը Վելադգուէզ փոխադրական հիւանդութենէ բռնուելով՝ մեռաւ (1660ին): Խուան իր բարերարին անկողնէն չհեռացաւ, բայց եթէ անոր աւմուսինը հոգալու համար, որն որ ութ օր ետքը միեւնոյն հիւանդութենէն մեռաւ: Անկէ ետեւ երախտագէտ գերին իր տիրոջն աղջկան քովը գնաց, որն որ քիչ մը յառաջ Մարգրիէզ տէլ Մազոյ անուամբ նկարչի մը հետ կարգուած էր:

Տիկին, ըսաւ, ձեզմէ զատ մարդ չունիմ: Զիս ձեր ծառայութեան առէք, եթէ չէք ուզեր որ մեռնիմ:

Եկուր, պատասխանեց Մազոյ, դուն ասիկէ ետքը մեր տան մէկ անդամս ես:

Այսպէսով Խուան Բարեյա ինք զինքը բոլորովին իր հին տիրոջն փեսային նուիրեց, զորն որ մահուանէ ազաւտեց իր կեանքը զոհելով: Վասն զի Մազոյ երգիծական պատկեր մը նկարելով, որն որ մինչեւ հիմայ Արանեուէզի պալատին մէջ կը տեսնուի, Մատրիտի իշխաններէն մէկը՝ որն որ անով ինք զինքը նախատուած կը համարէր, եւ ղեւնագործի մը ստակ տուաւ որ դաշոյնով մը զնկարչը մեռցնէ: Խուան՝ որն որ միշտ անոր հետ մէկտեղ դուրս կ'ելէր, դաշոյնին առջեւը նետուեցաւ, ուսկից մահացու վէրք ընդունելով, մեռաւ (1670ին):

Մատրիտի պատկերաց ժողովածոյքը Խուան Բարեյային քանի մը շքեղ նկարները պահած է: Փարիզի թանգարանին Սպանիական մասին մէջ՝ իր նկարած երկու գեղեցիկ պատկերները կը տեսնուին, որոնցմէ մէկն է Իւլաբեր կանանց Գրիստոսի գերեզմանը դալը, իսկ երկրորդը՝ Թաղումն անուամբ վերք յիշուած նկարը: Իսկ Կոչումն Սրբոյն Մատթէի կոչուած նկարը՝ որն որ Խուան Բարեյային ամենէն ընտիր գործուածը կը համարուի, Մատրիտի արքունի պալատին մէջ կը պահուի:

Ռուսպէնսին աշակերտը:

Պիանարական նկարչութեան դպրոցին պարծանքը, իր գունոց շքեղութեան ու պէսպիսութեան մէջ անմասնելի նկարիչը՝ Ռուսպէնս, շքեղ նկար մը լմնցուցած էր, որն որ մինչեւ հիմայ Փարիզի Լուվր պալատին մէջ կը պահուի: Նկարը կը ներկայացընէր զՔրիստոս խաչին վրայ, որուն տակը կը կենային Ս. Կոյսը, Ս. Յովհաննէս ու Մադդաղենացին: Արուեստաւորը հաղաւթաւ ճարտարութեամբ՝ աս տխուր հանգիստ ներկայ եղող ամէն մէկ անձին սեպհական ու պատշաճ զգածմունքը տուած էր: Պատկերին մեծ մասը կէս լու-

սաւորութեան մէջ էր. միայն Մագդաղենացին՝ որն որ նկարին բուն առջեւի կողմն էր, պայծառ լուսոյ մէջ կը գտնուէր: Կարծես թէ նկարին իր բոլոր ճարտարութիւնը նոյն անձին վրայ թափած էր. ոսկւոյ նման մաղերը վայելուչ կերպով մը ուներուն վրայէն վար կ'երկնային:

Ռուպէնսին բաղմամբ աշակերտներն անհամբերութեամբ կը սպասէին, որ իրենց հրաման տրուի՝ աս հրաշալի գործքը տեսնելու: Ան օրը՝ որ իրենց բաղմամբը պիտի կատարուէր, իրենցմէ ամենէն երիտասարդներէն մէկը, նկարն իր ընկերներէն յառաջ տեսնելու հետաքրքրութենէն մղուած, կէսօրէն յառաջ՝ երբ որ նկարիչը տունը չէր, ծածուկ արուեստանոցը կը մտնէ: Բայց տակաւին կէս մը ծրագրեալ նկարներուն մէջէն սպրդդելով անցած ատեն, նկարի մը կը քսուի: Աչքը կը վերցընէ. ինչ կը տեսնէ. փնտռած նկարը՝ որուն վրայ Ռուպէնս նոյն առտու գործած էր: Գոթախտ աշակերտը Մագդաղենացւոյն ունն ու թեւը բոլորովն աւրած էր: Աս տեսնելով, խեղճին վրայ սարսափ մը կը տիրէ. կը մտածէ որ արուեստանոցէն պիտի վաճառուի, բոլոր աշակերտներուն առջեւ խայտառակ պիտի ըլլայ, վառաց ասպարեզին մէջ յառաջ ելլալու համար իրեն օգնող վարպետին առաջնորդութենէն պիտի զրկուի:

Ինչ ընելէք չէր գիտեր. մէյ մ'ալ աշուրները չորս կողմը դարձնելով, կը տեսնէ որ ներկի պնակին վրայ Ռուպէնսին գործածած ներկերը կեցեր են. մէկէն զանկայ կը յափշտակէ, տակաւին թաց վրձիններն ալ ձեռքն առնելով, յուսահատական քաջասրտութեամբ մը՝ մէկ քանի րոպէի մէջ Մագդաղենացւոյն ունն ու թեւը նորէն կը նկարէ: Ետքը՝ առանց նկարածը քննելու, ամէն բան տեղը կը դնէ եւ ընկերներուն քովը կը դառնայ. բայց՝ ինչպէս կ'իմացուի՝ ամենեւին մէկու մը բան չ'ըսեր:

Քիչ մը ետքը Ռուպէնս տուն դառնալով, աշակերտներուն կ'ըսէ որ կրնան իրեն հետ արուեստանոցը

գալ: Ամենքը մեծ փափաքով ու հետաքրքրութեամբ իրենց վարպետին ետեւէն կը սկսին ելլալ. մէկը միւսն անցնել կ'ուզէ, որպէս զի նախ ինք կարող ըլլայ նկարը տեսնել: Միայն մեր հետաքրքիրն ամենէն ետեւ կը մնար, բոլոր մարմնովը դողդողալով: Ար մտածէր որ փախչի. բայց եթէ փախչելու ըլլար, ինք զինքը կը մատնէր, ուստի բոլոր քաջասրտութիւնն օգնութեան կանչելով, կեցաւ:

Աշակերտներն իրենց վարպետին ճարտար գործքին վրայ ապշեցան մնացին. Ռուպէնսին ներկայութենէն ակնածելով՝ ոչ ոք իր զգածմունքը յայտնելու կը համարձակէր: Արեւմտէն ինք Ռուպէնս զերենք խօսելու ստիպեց, պահանջելով որ ամէն մէկը նկարին մը մասն ամենէն աւելի հաւնիլը յայտնէ:

Մէկը Ս. Կուսին կերպարանքը հաւնեցաւ, ըսելով որ մայրական ցաւոյ զգածումն արտաքցող կարգի կենդանի եղանակաւ նկարուած է: Ուրիշ մէկը Բրիտտոսի վրայ տեսնուած աստուածային համակամութիւնն ամենէն աւելի զարմանալի համարեցաւ: Երրորդ մը նկարին ուրիշ մէկ մասը:

Իսկ Ռուպէնս զամենքը լսելէն ետեւ՝ Ես, ըսաւ, ամենէն վեր կը դասեմ Մագդաղենացին: Կարծեմ կենացս մէջ, այնպէս բարակ ու չքեղ բան նկարած չեմ, ինչպէս է Մագդաղենացւոյն ունն ու թեւը:

Աս խօսքին վրայ երիտասարդ նկարչին սրտին մէջ ուրախութեան կայծ մը ցոլացաւ: Գոթախտութեամբ ստիպուեցաւ աս անակնկալ յաջողութիւնը որտեղէն մէջ ծածուկ պահէր. բայց ասով գոնէ կըցաւ իմանալ թէ ինչ աստիճանի բարձրութեան կրնայ հասնիլ: Ուստի անկէ ետեւ արտաքցող կարգի փութով սկսաւ գործել, եւ վերջէն իր վարպետին հաւասարեցաւ, քանի մը կտորներու մէջ զինքը նաեւ գերազանցեց: Աս երիտասարդին անունն էր՝ Անտոն Վան Տիգ:

ԲՐՈՑՆԱԿ

Յ Ե Ղ Ի Ն Է

Երրորդ օրը նորէն ինք իրեն գալով, պատահած զարհուրելի դէպքերը յայտնապէս յիշեց. անոր համար ալ ինչ եղանակաւ նաւարկութեանէ աղաւթը ըլլալն աղջկան հարցուց:

Ես չեմ գիտեր, պատահանեց աղջիկը. բայց մայրս կը պատմէ:

Հեղինէ ետքէն նոյն հարցումը կ'ուզէր ալ ընելով, իմացաւ որ անիկայ նաւաբեկութեան օրը լսելով թէ նաւ մը ընկղմելու վտանգի մէջ է, շուտով ծովեզերը վազեր է, եւ արդէն ամէն բան լընցած ըլլալով, ծովուն ափունքը շատ մը խրդ-գունած մարդիկներու գիւղերէն գտեր է:

Գուրը ալ անոնց մէջն էր, արեւին, աւելցուց կ'ընէր. բայց մտադրութեամբ զննելով՝ տեսայ որ տակաւին կենդանու-

թեան նշաններ կու տար: Եւ թէպէտ ամէն մարդ կը պնդէր որ մեռած ըլլաք, ես զնեղ բաղկացու մէջ առի, հոս տունս բերի, աս անկողնոյն վրայ դրի, եւ աղէկ մը ծածկելով՝ բերանիդ տաք գինի լեցուցի: Բայց ամենայն ինչ պարսպ եղաւ. բոլոր գիշերն ամենեւին շարժում մը չըրիք: Այլ միտքս դնելով որ իրօք մեռած էք, կ'երթայի զժողովրդապետը բերելու, որ դայ զնեղ թաղէ՝ մէյ մ'ալ աս չարաճճի Մաննիկը զիս կանչեց:

Գիտնալու էք որ աս աղջիկը խիստ կամաւաշտ է, այնպէս որ նմանը քիչ կը դաժնուի: Թէպէտ շատ անգամ իրեն ապստարած էի որ ձեր քովը չգայ. ի վերայ այս ամենայնի դռնէն դուրս ելելուս պէս ուզեմ է հետաքրքրութիւնը յագեցնել: Պզտիկ եղբայրն որորոցը դրեր, ձեր խուցն է եկեր՝ զնեղ տեսնելու: Ստուգիւ բախտը բաներ է, որ դուք արթննալով՝ հետը խօսեր էք. ապա թէ ոչ՝ ըրած անհնազանդութեան պատիժը կը կրէր:

Իսկ ընկերս, հարցուց Հեղինէ՝ այլալուութեամբ, ինչ եղաւ:

— Ընկերներդ:
— Այո, որովհետեւ երբ որ ծովը զիս ցամաք նետեց՝ առանձին չէի:
— Հապա, միս միտակ էիք:
— Քովս ամենեւին մարդ չկար:
— Ամենեւին: Ծովուն ափունքը քսանի չափ խրդուած նաւաստի տեսայ, բայց ձեզմէ շատ հեռու էին:
— Ուրեմն նաւաբեկութենէ աղաւթը ինձմէ ուրիշ մարդ չկայ:
— Չեմ կարծեր: Ծովն այնպէս պէտքեղ էր, որ ամենեւին նաւակ մը չէ համարձակեմ դժբախտ նաւակոծեալներուն օգնութեան ելլալու. իսկ նաւը ցամաք չհասած՝ արդէն խորտակած է եղեր Բայց...:

— Ուրեմն պաշտօնակալ մը չ'աղաւթեր, ընդմիջեց Հեղինէ՝ յուսահատական ձայնով մը:
— Կ'երեւայ որ չէ:
Հեղինէ աղաղակ մը արձակեց, եւ վրան այնպէս սաստիկ ջղաճգութիւն մ'եկաւ, որ կրնէր չ'ընալով խելքը գլուխը բերել եւ կարծելով որ մեռնելու վրայ է, շուտ մը

դրացիներուն վաղեց, օրիորդին նորէն հիւանդանոցն իմացուց: Միանգամայն ըսաւ թէ կը կարծէ որ անիկայ նաւապետին եւ կամ նաւուն մեծ պաշտօնականներէն մէկուն ամուսինն ըլլայ:

Մեծատանց կամ բարձրաստիճան մարդիկներուն դժբախտութեան՝ հասարակօրէն ամէն մարդ գէթ դրսանց վշտակից կ'ըլլայ: Ուստի բոլոր դրացիները Հեղինէին քովը վաղեցին, սկսան ամէն միջոց ի գործ դնել խելքը վրան բերելու:

Բայց խեղճ օրիորդը միօրինակ կը մտնէր եւ սաստիկ ջղաճգութեամբ կը տանջուէր: Հազիւ թէ ինք իրեն կու գար, մէյ մ'ալ յիշելով որ Վարդուս զինքն աղատելու համար կեանքը կորսնցնուցեր է, նորէն յառաջունան վիճակին մէջ կ'իյնար:

Վերջապէս կրած սաստիկ ցաւերէն զօրութիւնը կորսնցնելով, աչուրները գոցեց, եւ չորս կողմն եղողներուն տուած միտմարութիւնները չէր ուզեր ընդունիլ: Բայց քիչ մը ետքը հաւատքը դարձեալ զորացաւ, աղօթքն իրեն սրտի խաղաղութիւն չնորհեց: Աստուծոյ չնորհակալ եւ զաւ զինքը մահուան աղատելուն համար, եւ եւանդեամբ աղօթք ըրաւ իր մեծանձն բարեկամին համար՝ որն որ իր պատճառաւ ծովուն ալեացը զոհ եղած էր:

Միտքը հաստատուն դրած էր թէ Վարդուսին մահուան ինք պատճառ եղած է, որովհետեւ շատ անգամ Օրդանէն լսած էր որ անիկայ քաջ լողացող է. եւ որովհետեւ նաւը ծովեզերքէն այնչափ հեռու չէր, անոր համար կը մտածէր որ եթէ միւսակ ըլլար, դիւրաւ կրնար լողալով աղատիլ:

Ասանկով քանի մ'օր անցաւ, եւ Հեղինէ չէր համարձակեր Վարդուսին վրայ խօսք ընել կամ հարցնել թէ արդեօք մարմինը գտնուած է:

Օր մը որ դրացի կանանցմէ մէկը խուցն իրեն ընկերութիւն կ'ընէր, նաւաբեկեալներուն վրայ խօսք բացուելով, նոյն կինն իրեն ըսաւ թէ Նա մէկը տեսայ, որն որ եւ կաւ ծովեզերքն ինկաւ, ըստ ամենայնի ան տեղը՝ ուր քիչ մը ետքը ալիքները զենդ ալ նետեցին: Ան մարդը պաշտօնակալ մըն էր, ու ձեռքը գօտի մը կը բռնէր: Ջանացի խելքը գլուխը բերել. բայց շուտ մը տեսայ որ ալ երակը չկարներ. անոր համար թող տուի, որ երթամ՝ եթէ կարելի է՝ ուրիշ դժբախտներուն օգնութիւն ընեմ: Ետքէն լսեցի որ գեղին գեղալուծաւոր քններ ու տեսեր է որ պաշտօնակալը մեռած է. ուստի եւ մարմինը խրճիթ մը դնել տուեր է, որպէս զի հանկից գերեզմաննոց տարուի: Եւ որովհետեւ աս մարդուն արտաքին երեւոյթը կը ցուցնէր որ բարձրաստիճան մէկն ըլլայ, զինքն հասարակաց փոսին մէջ չթաղեցին, այլ առանձին գերեզման մը գրին, վրան ալ մեռած օրը նշանակեցին, որովհետեւ անունը չէին գիտեր:

Թէպէտ աս կնոջ խօսած պաշտօնակալը՝ Վարդուսէն զատ մէկն ալ կրնար ըլլալ. բայց նոյն պատմութիւնը լսելով՝ Հեղինէին երեւակայութիւնն այնչափ տաքցաւ, որ հաստատութեամբ միտքը դրաւ թէ անիկայ է: Նորէն քաջասրտութիւնը կորսնցնուց, եւ դարձեալ աչուրներէն

ժամերով արտասուաց վտակներ կ'իջեցնէր:

Այսչափ լացքն ինչ օգուտ ունի, ըսաւ վերջապէս՝ զինքը տունն առնող կինը, որն որ Մորոյ մայր կը կոչուէր: Թափած արցունքները չկրնար ան մարդը կենդանաւ ջնջել՝ որուն վրայ կ'ողբար: Ուստի ամենէն աղէկն ան է՝ որ միտմարութեամբ, եւ ողջ բարեկամներէն դէպ ի երկինք վերցուց: Գիշ մը ետքը հարցուց թէ կրնայ արդեօք ժողովրդապետին հետ խօսիլ:

Հեղինէ առանց պատասխան տալու՝ աչուրները դէպ ի երկինք վերցուց: Գիշ մը ետքը հարցուց թէ կրնայ արդեօք ժողովրդապետին հետ խօսիլ:

Ինչո՞ւ համար, պատասխանեց Մորոյ մայրը: Այնչափ հիւանդ չէ՞ր որ անոր օգնութեան կարօտութիւն ունենար: Չգացածնիդ՝ արտմութիւն մըն է, եւ ձեր հասկին մէջ գտնուողն այնպիսի բանէ չի մեռնիր:

Բայց դո՞նէ իր խօսակցութիւնը կրնայ զիս զօրացնել՝ արտմութիւնս համբերութեամբ կրեմ:

Ի՞նչ, դուք ալ կրնար անձամբ միտմարութեամբ բաց ասիլ՝ ժողովրդապետը մեռածները չկրնար կենդանացնել:

Ասոր վրայ Հեղինէ շատ տրամեցաւ, որովհետեւ ժողովրդապետին հետ խօսիլ ուղեղուն նպատակը միայն միտմարութիւն ընդունել չէր, հապա միանգամայն իրեն աղաչել որ Պր. Ռիշարդոյին թուղթ գրէ, որովհետեւ իր սաստիկ տկարութեան պատճառաւ չէր կրնար անձամբ գրել: Աս բանս կնոջն ալ ըսաւ. բայց անիկայ խիստ բարկացաւ եւ այնպիսի կերպով մ'երեսը նայեցաւ, որով կը ցուցնէր թէ պէտք է որ իրեն հնազանդի:

Եթէ մեռած ըլլայիք, ըսաւ խօսքը լրջնցնելով, զինքը կը կանչէի որ դայ զենդ թաղէ. եթէ մեռնելու մօտ ըլլայիք, դարձեալ կը կանչէի, որովհետեւ ձեր հոգւոյն կորստեան պատճառ չէի ուզեր ըլլալ: Բայց որովհետեւ աս վիճակներէն մէկուն մէջ չէք գտնուիր, սպասեցէք մինչեւ որ դուք անձամբ կարող ըլլաք անոր տունն երթալ՝ հետը խօսակցել:

Հեղինէ պարապ տեղ կը ջանար իմանալ թէ ինչ պատճառի համար կինն իր բարձրաստիճան կատարման դէմ կը դնէ: Չկրնալով հաւանական բան մը գտնել, լռեց եւ հանգարտեցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ա

Նաւաբեկութենէն ութ օր ետքը Հեղինէ բաւական զօրացած ըլլալով, անկողնէն ելաւ, թիկնաթուի մը վրայ նստաւ, զորն որ դրացիներէն մէկը խրկած էր: Մաննիկն ալ ցած աթոռով մը քովը նստած՝ տղայական անկեղծութեամբ ու սիրալիր աչուրներով անոր գունատ երեսները կը նայէր:

Օրիորդն աս աղջկան իրեն ցուցցած սիրոյ նշանները տեսնելով, ձեռքն անոր երկնցուց ու ըսաւ. Աղէկ ու սիրուն աղջիկ մըն ես դու:

Մաննիկ աս խօսքին վրայ՝ իրեն աւելի մօտեցաւ, եւ մեծ ուրախութիւն ցուցուց:

Քանի՞ եղբայր ու քոյր ունիս, շարու-

նակեց Հեղինէ՝ անոր մաղերուն խոսակցութեամբ խաղալով:

Միւսակ մէկ պզտիկ եղբայր ունիմ, տիկին:

Ան տղան չէ՞, զորն որ շատ անգամ մօրդ գիրկը տեսայ:

Մօրս՝ մայրս հոս չէ:

Կը կարծէի որ Մորոյ տիկինը մայրդ է:

Չէ, Մորոյ տիկինը դայեակա է. Բայց լեզու ելելէս վեր՝ զինքը միշտ մայր կը կանչեմ: Իսկ բուն մայրս՝ ալ Գաղղիա չէ. եւ չեմ գիտեր թէ երբ պիտի կարենամ զինքը տեսնել:

Հայրդ ալ ողջ է:

Հրամար էք, բայց երկայն ժամանակ կայ՝ որ զմեզ տեսնելու եկած չէ:

Իսեղճ աղջիկ. այսպիսի մատաղ հասակի մէջ ծնողացմէ բաժնուած ապրիլը դժուար բան է. Բայց չեմ կարծեր որ իրենց հեռաւորութիւնը քեզի այնչափ վիշտ պատճառէ, որովհետեւ դայեակդ ինծի աղէկ կին մը կ'երեսայ. դուք ալ ի հարկէ զինքը շատ կը սիրես:

Աղջիկը տխրութեամբ մը գլուխը շարժեց:

Ինծի բրած բարեբը երբեք չեմ մոռնար, շարունակեց Հեղինէ՝ աղջկան բրած շարժումը չտեսնելու զօրանելով: Միշտ պիտի յիշեմ՝ որ ինք զիս տունը բերեր ու խնամեր է, երբ որ ամէնքը մեռած կը համարին եղբր: Ինք որ չըլլար, ես ծովեզերքը մեռած կ'ըլլայի:

Չէ, գոյեց Մաննիկ սաստկութեամբ. հոն ուրիշներ ալ կային, որոնք կ'ընէին թէ ողջ էք. բայց Մորոյ մայրն անոնց ըսաւ որ ինք զենդ հոս պիտի բերէ. եւ որովհետեւ ամէն մարդ իմէ կը վստիսայ, մէկը չկրցաւ դէմ կենալ:

Բայց ինչո՞ւ համար զիս խնամել ուզեց:

Որովհետեւ կ'ըսէր թէ դուք հարուստ մէկը կ'երեսաք, եւ կը ըստայ որ աղէկ վարձք կրնայ ընդունիլ: Եթէ հարուստ տիկին մը չըլլար, հոգս էր որ տունս բերէի, ըսաւ Մորոյ մայրը:

Մաննիկ աս խօսքերն այնպիսի անկեղծութեամբ մը կը զրուցէր, որ Հեղինէ չէր կրնար չհաւատալ: Իսկ աղջիկը կարծելով որ ասոնք պատմելը խիստ աղէկ բան մ'ըլլայ, զուարթ դէմքով խցէն դուրս ելաւ, գնաց դայեկին պատրաստած արգանակը բերաւ:

Երբ որ նորէն տեղը նստեցաւ, Հեղինէ խօսքը յառաջ տանելով, Գուն ինծի այնպիսի բաներ պատմեցիր, ըսաւ, զորոնք աւելի աղէկ կ'ընէր՝ եթէ ծածուկ պահէիր: Եւ որովհետեւ դայեակդ կրնայ որդողիլ, եթէ իմանայ որ հետո իր վրայ կը խօսիս, նայէ որ ասկէ վերջը իր խօսքերը չկրկնես:

Ալ ասկէ վերջը չեմ ըսեր: Բայց չեմ գիտեր թէ ինչ պատճառի համար Մորոյ մայրը կրնայ որդողիլ ան խօսքերը խեղ պատմելու վրայ, զորոնք ինք բերնովն իր բարեկամներուն կը պատմէ:

Հեղինէ չկրցաւ ժպտը բռնել: Արգանակը խմելէն ետքը՝ Մաննիկին ըսաւ որ երթայ իրեն համար Մորոյ մօրմէն թուղթ ու գրիչ բերէ, որպէս զի Նիմ իր բարեկամներուն նամակ գրէ: